

ANECDOTA OXONIENSIA

(Շարունակութիւն):

§ 3. Ստորագութիւնք և յաղագս մեկնութեան: Տեղեկութիւններ սոյն թարգմանութեան ժամանակի և հեղինակի մասին երեք տեղերից ենք առնում: 1. Ոճից և ուրիշ ներքին ակնարկներից, 2. Ձեռագրերի մէջ պահպանուած յիշատակարաններից, 3. Հին հեղինակների մօտ առաջ բերած վկայութիւններից և պատմական աւանդութիւնից:

Ըստ ոճի այդ թարգմանութիւնը կատարուած է անհերքելի կերպով Հայոց գրականութեան ոսկեայ դարում, այն է՝ Գրիստոսի հինգերորդ դարում: Այդ դարումն է Եօթնասնից թարգմանութիւնից թարգմանուել Հայոց Աստուածաշունչը և միևնոյն ժամանակ յունական հայրերից նորանք, որոնք ուղղափառ եկեղեցւոյ մէջ ամենաթողութեաններն էին: Ստորագութեանց և յաղագս մեկնութեան թարգմանութիւնը խիստ նման է Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութեան թարգմանութեան այն է՝ գրուած են յունական ոճով, կամ աւելի ճիշտը այդ թարգմանութիւնը իսկապէս յունարէն է գրած հայերէն բառերով: Ստորական հետեւողութեամբ թարգմանուած են ոչ միայն մի քանի բառեր այլ նաև միացած բառերի առանձին բաղադրեալ մասերը: Աստուածաշնչի և Յունաց եկեղեցւոյ հայրերի հայերէն թարգմանութիւնը աւելի ընտիր ոճով է կատարուած. ուստի Հայոց Աստուածաշունչը իր գրական տեսակէտով կարող է համեմատուել մեր թարգմանութեան (Անգղիերէն) և Լուտերինի հետ: Հարց է ծագում ի՞նչն էր ստիպում հինգերորդ դարու հայ թարգմանչին, որին քաջ ծանօթ էր Աստուածաշնչի թարգ-

մանութեան ընտիր հայկական ոճը Արիստոտելի գործերը նման ստրկական եղանակաւ թարգմանելու: Մի քանի հայ քննիչներ հաստատում են, որ թարգմանութեան այդ տեսակ ստրկական յունական ոճը հետեւանք էր իւրեանց յունական քաղաքակրթութեան և այդ հաշուի հիման վրայ Արիստոտելի թարգմանութեան համար ժամանակ են ընդունում կամ հինգերորդ դարու վերջերը, կամ վեցերորդի սկիզբը: Այդ տեսակ դադողութեան մէջ ես նկատում եմ մի ինչ որ ստիպողական ոչ համոզիչ կէտ: Ընդհակառակը մենք այդպէս կախում ունեցող ոճը երկուսիցն էլ աւելի ուշ ժամանակի զարգացում պիտի նկատենք և միայն գրական պատճառների վրայ հիմնուելով ես իսկապէս համամիտ եմ այդ թարգմանութիւնը Պրոհերեսիոսի դարին վերագրել: Աթէնքի ճարտասանութեան հայ ուսուցչի ժամանակին, որի անձնաւորութիւնը մեզ քաջ ծանօթ է Եւնապիոսի գրութիւնից:

§ 4. Այժմ մենք կգիտենք միւս փաստերը: Բոլոր ձեռագրերի մէջ, ի բաց առած մի քանի ուշ ժամանակուայ ձեռագրեր, Արիստոտելի բնագիրը չէ հաղորդուած առանձին և միասպաղալ, այլ կարճ հատուածներով, որոնցից իւրաքանչիւրին հետեւում է նոյն կտորի մեկնութիւնը: Առաջ է գալիս հետեւեալ հարցը: Ո՞ւր է պատկանում այդ հայերէնի մէջ պահպանուած մեկնութիւնը, թարգմանուած է նա մի յունարէն բնագրից և եթէ այդպէս է, արդեօք ձեռագիրը և մեկնութիւնն նոյն ժամանակում և նոյն անձն է թարգմանել թէ ոչ:

§ 5. Ինչքան էլ հեռու են իրարից նրանց ոճերի համաձայնութիւնը մենք երկուսի թարգմանութիւնը ևս՝ բնագրի և մեկնութեան, ընդունում ենք նոյն ձեռքով կատարուած: Լեզուի այն չնչին տարբերութիւնները, որ նկատուում է երկուսի մէջ, կարելի է բացատրել նրանով, որ բնագիրը Արիստոտելի բնագիրն է արեւմտացուեցնում, մինչդեռ մեկնութեան լեզուն արտացոլեցնում է մի յունարէն բնագիր, որ ներկայացնում է առնուազն 7 դար մի յունարէն քան Արիստոտելին: Հայերէն մեկնութեան մէջ իբրեւ վկայութիւն առաջ բերած բնագրերի կտորները

ընդհանրապէս համաձայնում են թարգմանութեան բնագրի հետ, և եթէ կայ նոցա մէջ մի աննշան տարբերութիւն, մենք կարող ենք ընդունել, որ յոյն մեկնիչը բնագրի վկայութիւնները անսխալօք չէ առաջ բերել: Եւ իրաւամբ հայերէն բնագրի և հայերէն թարգմանութեան մէջ ընդհանուր առմամբ համաձայնութիւնը այնքան շատ է, որ գոյություն չունի կարելի է թոյլ տալ նոցա զանազան ժամանակներում և զանազան անձանց թարգմանած լինելը:

§ 6. Այժմ հետևեալ հայեցակէտն է գոյություն չունի՝ «Յոյնական համար, յաղագս մեկնութեան»-ի մէջ codex Ticinus-ից բացի բոլոր հայ ձեռագրերը uden estin-ից յետոյ աւելացնում են. «Եւ թէպէտ են ըստ բնութեան ձայնք ընդ գրով անկեալ, սակայն անուանք ոչ ասեն», խօսքերը (էջ 29, 16 ա): Այդ խօսքերը անկասկած չեն եղել բնագրի մէջ, նրանք չկան յունարէն ձեռագրերում: Պալիայի ձեռագրում էլ նրանց բաց են թողել: Ըստ երևոյթին մի լրացուցիչ ձեռք է նոյն բառերը աւելցրել, որ շարունակում է այսպէս. «Ոչ ըստ շարագրութեան զանուանան, ալ ոչ ըստ բնութեան կամի գոյ բաղումն, յաղագս այսորիկ յառաջագոյն ասացաւ: Յիշէ սակայն և աստանտ զձայնըս ոմանս լեալս և ընդ գրով անկեալս, այս սակայն ոչ ևս անուանո: Այս հատուածը կայ բոլոր հայ ձեռագրերի մէջ ի բաց առեալ Պալիայի ձեռագրից: Սակայն այս չի կարող ծառայել իբրև հիմունք ընդունելու, որ հայ բնագիրը և մեկնութիւնը թարգմանուել են իրարից անկախ: Թէ այդ յաւելումը մի քանի հայ ձեռ. մէջ յետոյ է մտել, ակներև է այն հանգամանքից, որ նա չկայ codex Ticinus-ի մէջ. կարիք էլ չկայ ընդունելու, որ եղել է մեկնութեան մի այնպիսի բնագիր, որի մէջ կային յիշեալ խօսքերը: Ուստի եթէ այդ ընդունենք, պէտք է նման անսխալ տեղութեան հիմունքը որոնել յունարէն թէ բնագրի և թէ մեկնութեան կրկնակի լինելուն մէջ:

§ 7. Այնու ամենայնիւ, եթէ ընդունելու լինինք բնագրի և մեկնութեան թարգմանութեան ժամանակակից լինելը, կարճը ենք մենք վերջինի ժամանակը և հեղինակը որոշել: Այսինքն ստո-

րոգութեանց և մեկնութեան, գործերի հայերէն մեկնութիւններից փոքր ինչ դժուար է որոշել յունարէն բնագրի ծագման ժամանակը: Սակայն թարգմանութեան ժամանակի վերաբերեալ մի կէտ կայ, որի վրայ իմ ուշադրութիւնը դարձրեց Մանչեստրից իմ բարեկամ Պարոնեան վարդապետը: Մեկնութեան մէջ մի ոմն վարդան ներկայացրած է իբրև քաջութեան օրինակ այդ եղանակով առաջ բերած վարդանը չէ կարող ոչ այլ որ ինել, քան այն վարդանի անունը, որ մեռաւ 451 թ. Պարսից դէմ մղած պատերազմում: Եթէ այդ անունը յետամուտ չէ, պէտք հետեւցնել հայերէն մեկնութիւնը և միևնոյն ժամանակ բնագրի թարգմանութիւնը որ նման է առաջինին, չեն կարող աւելի շուտ կատարւած լինել քան հինգերորդ դարու կէսը:

§ 8. Դառնա՞ք հայ ձեռագ. մէջ պահպանուած յիշատակաբաններին: Դոցանից մենք կարող ենք շատ քիչ բան առնել, որովհետև սոյն շարադրութիւնից բոլոր ուշ ժամանակուայ ձեռագրերում գտնում ենք վկայութիւն, որ թարգմանութիւնը կատարողը և հրատարակողը եղել է Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփան, բայց Պալիալի ձեռագիրը, որ իւր հեղինակութեամբ գերազանցում է միւս բոլորին, ոչ մի վկայութիւն չունի: Նորա մէջ թէ թարգմանութիւնը և թէ մեկնութիւնը կրում են հետեւեալ պարզ վերնագիրը. «Ստորագութիւնը Արիստոտելի» և ստորագութեանցը հետևում է առանց մի որ և է նշանով արձակ կամ չգրած տեղով որոշած լինելու և առանց վերնագրի, յաղագս մեկնութեանի թարգմանութիւնը մեկնութեամբ հանդերձ: Այս ձեռագրի ընտրութիւնից կարող ենք հետեւցնել, որ այդ թարգմանութեան ու մեկնութեան մեծ և անյաղթ Դաւիթ փիլիսոփային վերագրող յիշատակութիւնը արդիւնք է համեմատաբար ուշ ժամանակում ծագած մի առասպելի (myth). և մեր հետեւողութիւնը համարեայ ապահովութեան է փոխում՝ եթէ մենք համեմատելու լինենք Դաւթի այսպէս-անուանեալ մեկնութիւնը յունարէն ձեռագրերի մէջ apophones Dabid վերնագիրը կրող մեկնութեանց հետ:

Դաւթի այդ յունարէն մեկնութիւնները ճանաչել հայերէնի

ստորագութեանց և յաղագս մեկնութեան մեկնութիւնների մէջ բաւական դժուար է, թէ և Արիստոտելի Բերլինի հրատարակութեան 4 հատորում նրանցից մեծ թւով սխառւած վկայութիւններ ենք գտնում:

§ 9. Այս հետևողութիւնը հիմնուած է վկայութեանց փաստերի և հին հայ գրողների յիշատակութեանց վրայ:

Միայն աւելի ուշ ժամանակուայ հայ աւանդութիւնն է, ինչպէս նաև միայն ուշ ժամանակուայ ձեռագրներն են, Դաւիթ Անյաղթին վերագրում մեկնութիւնը ամբողջապէս և ստորագութեանց և յաղագս մեկնութեան թարգմանութիւնը:

Նոյնը կարելի է ասել նաև հետևեալ երկու վերջին գրութեանց և թարգմանութեանց մասին, որ գտնուածնք հայերէնում. սորա էլ են վերագրում Դաւիթ Անյաղթին:

1. Ընդդէմ առարկութեանցն Պիհլոնի իմաստակի և սահմանք և արամատութիւնք իմաստասիրութեան: Սա յունարէնի մէջ յայտնի է Ta prolegomena philosophias apo phones Dabid tu theophilestatu kai theophronos philosophon ¹⁾:

2. Թարգմանութիւն Պորփիրի «յաղագս ներածութեան» և նրա հետ Դաւթի մեկնութիւնը:

3. Արիստոտելի վերլուծութեան մեկնութեան մի բաւականի նշանաւոր յօդուած: Այս թարգմանութիւնը կատարուել է յունարէն գրուած մի մեկնութիւնից, հաւանակօրէն նոյն Դաւթի գործ է չորրորդ կամ հինգերորդ դարում:

4. Դիոնիսիոս Թրակացու թարգմանութիւնը մեկնութեամբ հանդերձ: Ըստ երևոյթին նոյն անձն է նրան թարգմանողը, որ թարգմանել է «Ստորագութիւնք և յաղագս մեկնութեան»:

5. Թարգմանութիւն Ստոյն Արիստոտելի յաղագս աշխարհի և յաղագս առաքինութեանց:

§ 10. Ութերորդ դարու սկզբում Ստեփանոս Սլւնեցին հաւանականօրէն գրել է Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութեան վրայ մի մեկնութիւն, կամ ²⁾ մենք կարող ենք այլա-

¹⁾ Տես Berlin Aristotel, ըստ IV էջ 12. և Cramer-ի Anecdota Parisensia).

²⁾ Ծանօթ. Տես Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց Վեհերկ. 1889. էջ 385.

պէս այդ վկայութիւնը այն մտքով ընդունել, որ իսկապէս քերականութեան թարգմանիչը նա իբն է եղել, սակայն այդպիսի մի կարծիք անկարելի է թւում: Նոյն հեղինակի մօտ մենք գրոհումենք Վալթի յառաջաբանի ակնյայտնի յիշատակութիւնը ¹⁾: Այդ հետեւեալն է. «Այդ թէ զինչ է բնութիւնս մեր յատկապէս ուսաք ի Վալթայ եռամեծէ. այն՝ որ ընդգէմ՝ Ակադիմայն և Պիւռհոնացեացն դիմակայ է քաջապէս, որք ջանային եղծանել զգոյութիւն իմաստութեան»:

Մենք դարձեալ ականարկներ ենք գտնում մի քանի թարգմանութեանց մասին յիշատակուած տասնութէկերորդ դարու առաջի կիսում: Գրիգոր մագիստրոսի թղթերի մէջ, այնպիսի եղանակաւ են յիշատակուած այդ ականարկները որ պէտքէ եզրափակել այդ թարգմանութիւնները նրա օրով Հայաստանում շատ յայտնի էին: Այս Գրիգորը Կոստանդին Մոնամախի ձեռքով Միջագետքի իշխանի տիտղոսը ստացաւ և մեռաւ Քրիստոսի 1058 թ: Նա իր վկայութիւնը թողել է մեզ մի նամակում, որ բաւականի հետաքրքրական է և արժէ իր անբողբոսութեամբ առաջ բերել. այդ նամակը նա ուղղել է իր երկու սաներին Բարսեղին և Եղիշէին և ահա հետեւեալն է ²⁾: «Այլ լուայ եթէ Աստուծոյ փոխանդ մեր, տուեալ է ձեզ Արիստոտէլ կամիմք թէ առաքէք զգա մեզ: Քանզի նախ պարտ է զքերականութիւնն հանդերձ թարգմանութեամբն ուսանել տիրապէս մակ ստացականութեամբ և զկնի այսր զհռետորականն երիւք հանդիսիւքն անսխալ արոհութեամբ: Եւ ապա զսահմանացն պարունակել և պղատոնական և արիստոտելական և դարձեալ պիւթագորական կարականակերտութեանն, բաց որոշմանց և դատողութեանց: Նա-

1) Ծ ա ն օ թ. Հայկական հին դպրութեան պատմ. Վենետիկ 1886 էջ 301.

2) Ծ ա ն. Պ. Կոնիքերը հետեւեալում առաջ բերած հատուածը արտագրել է Միւնխենի մատենադարանում պահուած ձեռագրից, իսկ մենք արտագրեցինք Ս. Էջմիածնի մատենադարանից Գէորգ Կաթուղիկոսի օրով կազմած ցուցակի թիւ 222-ից:

խուստ քան զայսոօրիկ կրթեցելովք Ներկուռ վերժանութեամբ զՀին և զնոր կտակարանս և առասպելավարժութիւնս ի բազում և զանազան տեղիս եղեալ. զոր քննութեամբ արտայայտել հաւանիմք: Եւ ի խոյզ ելանել ջերմագոյն և քաջուջտական խոհականութեամբ և տրամաբանական հատուածոց, հոմերական և պղատոնական նախասականին և այլոցն բոլոր արհեստից և մատենից. զի ամենայնի իմաստասէրն խոստովանեալ լիցի զգիտութիւն և ուրացեալ զանգիտութիւն, մանաւանդ ըստ կարողութեան քառիցն արհեստից. թուական երաժշտական, երկրաչափական, աստղաբաշխական: Այսոցիկ հետեւել բաւական է: Այս իսկ եթէ Արիստոտէլի հաւաքմունքդ, այն է որ ասացեալն է «յաղագս երկնային մարմնոյն և գնդատեսութեան երկրի», կամ «յաղագս օրինադրութեան կենցաղոյս» յորս յիշատակէ, և զորակութեանցն քակտումն, և զախտիցն բաժանմունսն, զոր անուանեն խորհրդական. առաքեա այսր զգա: Ապա թէ միայն Պորփիրի առասութիւնքն իցէ բաց որոշեալ ի խնդրոյ քռիստորին հնգից ստորագութեանցն, որք են այսոքիկ. սեռ, տեսակ, պարբերութիւն, յատուկ և պատահումն կամ եթէ ութիցն որք են, զիտաւորութիւնն, պի հանացուն, պատճառս, մակադրութեան կարգն, վարդապետական, յեղանակն, թէ առ ինչ մասն տարբերումն, կամ զիւրն իսկ ըստագիրացոյն. գոյացութիւն, որակ, քանակ, առ ինչ, լ՛ւր, երբ, կալ, ունել, առնել, կրել. այսոքիկ ոչ են մեզ ըզձալի ի հեռաստանէ զսոսա խնդրել. քանզի տրամադրութիւնքս այս վաղ ուրեմն պատահեաց մեզ, մինչ տակաւին պատանեակ եղելոյ¹⁾:

Այս նամակը գտնուում է նոյն հեղինակի մի ձեռագիր փոլովածուի մէջ, որ պահպանուում է Միւնխենի Մատենադարանում: Նոյն ձեռագրի 34 էջում Գրիգորը յիշատակում է «Ատորագրութիւնք Աթենացու» և այդ դէպքում անկասկած ի նկատի ունի

1) Ծանոթ. Թարգ. Մայր Աթոռի մատենադարանում կան մի քանի ընտիր օրինակներ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերից, եթէ միջոցներս ներքեւ ժամանակին համեմատութեամբ կը հրատարակենք:

Ստադիրացուն: Էջ 235 յառաջ է բերում ներածութիւնը և 45 էջում յիշատակում է Դաւթի յառաջաբանը: Կասկած անգամ չի կարող լինել, որ հեղինակը աչքի առաջ ունի և յիշատակում է Արխստոսելի հայերէն թարգմանութիւնը և ոչ յունարէն բնագիրը: Էջ 185՝ նոյն ձեռագրում գրուած է, որ նա մի հին հայերէն թարգմանութիւն է գտել Դաւթին վերագրուած Ողիմպիա գործի թարգմանութեանը: Միւնխենի այն ձեռագրի էջ 209 երևում է՝) Դաւիթը այն եղանակաւ է առաջ բերուած, որ հաստատուած է՝ իբր թէ նա հայ գրողների մէջ իբրեւ փիլիսոփայ ինքնուրոյն իմաստասէր է և ոչ թէ յոյն գրքերի թարգմանիչ: Մենք տեսանք, որ Ստեփանոս Սիւնեյին երեք գար առաջ յառաջաբանը Դաւթին էր վերագրում: Մենք արդէն շեշտեցինք և այն հանգամանքը, որ Պալիայի ձեռագիրը Դաւթին չի յիշում ոչ իբրեւ թարգմանիչ, ոչ իբրեւ մեկնիչ:

Իբրեւ եզրափակումն վկայում ենք, որ տասնութ-կերորդ դարուց առաջ Դաւիթը չէր ճանաչուած իբրեւ թարգմանիչ «ստորագրութեան» և «յաղագս մեկնութեան» և ոչ էլ իբրեւ հեղինակ նոցա մեկնութեան:

§ 11. Ո՞վ էր այդ Դաւիթը որի անունը կապուած է թէ յունարէն և թէ հայերէն լեզուներով գտնուած «փիլիսոփայութեան յառաջաբան» և յաղագս ներածութեան մեկնութեան գործերի հետ: Ի՞նչ աղգից էր նա: Ե՞րբ է նա ապրել և ո՞րտեղ:

Ահա հարցեր, որոնց պատասխանը վալէնտին Ռոզէն (Valentine Rose) կարծում է թէ գտել է և այն էլ Թեսալոնիկայի սուրբ Դաւթի վարքը պարունակող մի ձեռագրում, որ պրուսական կառավարութեան միջոցաւ գնել է Բլենհեյմի (Blenheim) մատենադարանը և այժմ Բերլինումն է: Այդ յիշատակարանից, որը վալէնտին Ռոզէն 1887 թ. Բերլինում հրատարակեց, մենք իմանում ենք, որ Դաւիթը մի սուրբ և ճգնաղգեաց մարդ էր, որ նա հրաշքներ էր գործում, որ իւր կեանքի վերջի օրերում գա-

1) Ծան. Տես յառաջաբան Դաւթի, էջ 194 և 169 Ս. Ղազարի հրատարակ:

լիս է Բիւզանդիոնն և այնտեղ տեսակցութիւն է ունենում կայ-
սեր և կայսրուհու հետ և նոցա վերայ նորա թէ տարիքը և
թէ սրբութիւնը մեծ ապաւորութիւն է գործում: Նման պատ-
մութիւն պատմում են նաև հայ պատմագիրները իւրեանց փիլի-
սոփայի մասին 1): Այգաթեղից մենք սովորում ենք, որ Դաւիթը
իր ուսումը Աթէնքում վերջացնելուց յետոյ ներկայանում է Բիւ-
զանդիոնի արքունիքին և կայսեր ներկայութեամբ փիճելով հե-
թանոս փիլիսոփաների հետ մերժում է նոցա ասածները: Հե-
տաքերիւր կէտը այդ յոյն սուրբի վերաբերեալ այն է, որ նա նոյն
իսկ ըստ յոյն պատմութեան հաւանականօրէն հայ է: Վալենտին
Ռոզէն իբրև վկայութիւն յառաջ է բերում Յովհաննէս Մոսքոսին,
որը Դաւթի ծագման մասին ասում է, նա ծնուել է Միջագետ-
քում և բացի այդ Բարսեղ կայսեր Յայսմաւուրքի մէջ (Menologion)
Յունիս ամսում մի օր նուիրուած է մեր սուրբ հայր Դաւիթ
Թեսալոնիկացու, արևելքից եկողի, յիշատակին: Սակայն յոյն
պատմութիւնները չեն յիշատակում Դաւթի ընդունակութիւն-
ները իբրև փիլիսոփայ, մինչդեռ հայերէն աւանդութեան մէջ
այդ առանձին կերպով նկատուած է: Ռոզէն կարծում է, որ
Դաւիթը իր կեանքի վերջին օրերում ձեռք է վերցրել հեթանո-
սական իմաստութեան մանրաքննին ուսումնասիրութիւնից և
ինքն իրան նուիրել է քրիստոնէական ինքնաչարչար և ճգնազ-
գեաց կեանքի:

Յ.

(Շարունակելի).

1) Ծան. Համեմատութեան համար տես Հ. Գար. Չարք. Պատմ.
հայկ. հին գաղութեան էջ 233: